

ZAKŘIVENÁ PŘÍMKA SOVĚTSKÉHO JAZYKA

Michel Heller (Paříž)*

V americkém filmu « Setkání třetího typu » přistane na zemi kosmická loď z jiné planety ; brzy se ukáže, že jediný jazyk, umožňující komunikaci mezi dvěma civilizacemi je – hudba. Mnoho lidí očekává přechod jakýchsi předpokládaných obyvatel kosmu, aniž postřehlo, že se na naší planetě rozdílná civilizace už objevila. V roce 1928, deset let před svou násilnou smrtí ve sklepěch Ljubljanky, řekl Bucharin : « Vytváříme civilizaci, která se k civilizaci kapitalismu bude mít jako Beethovenova Eroica k Valčku psů ».

Na civilizaci sovětského typu lze mít nejrozličnější nározy : nic to nemění na faktu, že existuje. Tato civilizace má svůj vlastní jazyk : jazyk sovětský. Ministři, intelektuálové i prostí západní turisté, navštěvující Sovětský svaz, si často stěžují, že nerozumějí ani sovětům ani jejich politice. Vysvětlení je jednoduché : lidé, žijící na Západě, se domnívají, že pro porozumění sovětům stačí znát ruský jazyk ; ve skutečnosti by bylo zapotřebí znát jazyk sovětský. Sovětský jazyk se začal utvářet od Říjnové revoluce. Kupodivu byli tehdejší představitelé revoluce novináři, profesionálové slova, jehož sflu dobře znali. « Lidé », psal Lenin Inès Armandové, « jsou většinou neschopní myslet, umí se pouze učit slovům... ».

A opravdu : po Říjnové revoluci občané sovětských republik měli čím dál tím víc slov « k naučení ». Jazyk se stal « řečí – heslem ». Heslo, tato ucelená fráze, primitivní jak formou tak obsahem, je ve skutečnosti podstatou sovětského jazyka. Zvláštností tohoto hesla je jeho monosémantický charakter, vylučující jakoukoli variantu. Neponechává žádné místo pochybám, poskytuje jedinou, vědecky naprosto přesnou odpověď. Jazyk se stává *totalitním*. I zde je Lenin u podstaty této přeměny. Jeden z jeho spolubojovníků vypráví, jak s ním hovořil o nutnosti odpovědět na jistý článek Kauckého a jak mu vůdce revoluce

* Autor, který opustil SSSR v roce 1969, přednáší dějiny sovětské literatury na pařížské Sorbonně. Přeložil Prokop Voskovec.

opáčil : « Proč to dělat ? Pak zas odpoví Kaucký a bude třeba odpovědět na jeho odpověď. Bude to bez konce. Stačí vyhlásit, že Kaucký je zrádce dělnické třídy a všechno bude všem jasné ». – Na počátku bylo Slovo. Na počátku sovětského jazyka nalézáme rovněž Slovo, ale tím slovem je Lež.

Sovětský jazyk je dosud jediným jazykem na světě, který byl znárodněn státem. Ze všech monopolů, které jsou ve vlastnictví sovětské moci, je nesporně nejdůležitější monopol Slova. V Sovětském svazu určuje moc nejen význam slov, ale povoluje či zakazuje samu jejich existenci. Slovní zásoba se stala zbraní mocnější než atomová puma.

Hlavní funkcí sovětského jazyka, utvářeného jako nástroj Nejvyšší instance, je vnucování mínění. Slovo se stává magickou formulí. Druhá paralelní funkce je zcela svérázná. Slovo se stává maskou : systém vytvořený po revoluci je směsicí fikce, kterou slovo označuje za realitu, a reality, kterou Slovo odmítá jako fikci. V jednom ze svých děl hovoří Babel o « Leninově záhadné zakřivené přímce », a v roce 1920 E. Zamjatin, jako první, odhaluje pravou podstatu sovětského jazyka, jehož jedinou funkcí je zbavit slovo jakéhokoli smyslu. Slovo ztrácí svůj obvyklý, imanentní význam. Stává se prázdnou skořápkou, kterou Nejvyšší instance, libovolně, zcela podle své potřeby, naplňuje obsahem. Třicet let po Zamjatinovi tento paradox sovětského jazyka formuluje George Orwell, paradox zakřivené přímky a přímé křivky, který činí z bídy nadbytek, z války mír, z otroctví svobodu.

Zrození jazyka je dlouhý a složitý proces. Sovětský jazyk je vědomě, metodicky utvářen, vyráběn, na základě « jazykové politiky ». Mladý jazykozpytec Grigorij Vinokur v roce 1923 napsal : « Jazyková politika není ničím jiným než zásahem vůle do struktury a vývoje jazyka, zásahem, který se zakládá na přesném, vědeckém pochopení problému ».

Základní principy sovětského jazyka byly formulovány Leninem. Jazyk sám byl vytvořen Leninovým nejučenlivějším žákem : Stalinem. Stalin pochopil lépe než kdo jiný sílu slova-magické formule, slova-masky. Stal se nesporným mistrem této sémantické hry, která pak byla nezbytnou částí jeho zápasu s odpůrci. Tento zápas byl představován jako boj správného hesla proti falešným, škodlivým, špatným výrazům, jako zápas Pravdivého Slova proti Lži. Dříve než se stal pánem nad životy a smrtí sovětských občanů, Stalin se stal pánem politického slovníku, později slovníku jako takového.

O Hitlerovi se říkalo : « Vůdce myslí za nás ». O Stalinovi se také říkalo : « Vožd' myslí za nás » ; ale mohlo by se dodat : « Myslí za nás, poněvadž mluví za nás ».

Slovo jako rozsudek

Slovo se stává potupným znamením, rozsudkem vzápětí vykonaným. Slovo-rozsudek může nabývat různých forem : politických « bývalý, sabotér, úchylkář (levicový či pravicový), sociální demokrat », či zcela nevinných « mendelista-morganista-genetik ». V každém případě bylo podstatné, že Stalin

dal slovu zločinný obsah, proměnil ho v obžalobu. Dostojevský řekl : « Neexistuje-li Bůh, vše je dovoleno ». Dnes by se dalo říci : « Jakmile vlastníš monopol slova, vše je ti dovoleno ».

V roce 1950, kdy se Sovětský svaz sotva počal vzpamatovávat z války, která ho stála víc než dvacet miliónů životů, kdy stovky měst byly v troskách a na venku i ve městech panoval hlad, vrhl se Stalin na jazykovědu. Země se zmocnilo nové šílenství. Od akademiků až po kolchozníky, všichni se zabývali jazykovědou. Toto šílenství mělo však svůj smysl. Pro Stalina dosáhl sovětský jazyk úrovně, která měla umožnit, v souladu s pracemi I. P. Pavlova o podmíněných reflexech, vyprovokovat u sovětských občanů reakci na určité podněty. Těmito podněty byla hesla, slova.

Sovětský jazyk naštěstí ještě zcela nenahradil jazyk ruský. Nicméně existuje, a slovníky a příručky podporují jeho rozšiřování. Všude na světě je novinářská hantýrka z velké části utvářena stereotypy ; v Sovětském svazu jsou slovníky, encyklopedie a učebnice koncipovány *na základě* jazyka užívaného v novinách. A sovětský jazyk – jazyk masmédií – je předkládán jako jazyk spisovný, jako jazyk kultivovaného člověka, je stavěn výš než řeč hovorová, běžná, obyčejná. Uzákoněný, autoritativní, sovětský jazyk ovládá ostatní formy řeči, neponechává jim už ani vlastní existenci. Alexandr Jachin ve svých *Pákách* (1956) snad nejlépe ukázal, do jaké míry sovětský jazyk vytlačuje jazyk ruský. Líf jak několik kolchozníků, členů strany, čeká na jednu ze soudružek, aby pak mohli zahájit schůzi své organizace. Povídají si a jejich rozhovory jsou lidské, mluví rusky. Jakmile však jsou všichni pohromadě, tajemník zasedne za předsednický stůl a zahájí schůzi. Vypadá to, jakoby náhle vypnulo světlo : všichni začnou hovořit sovětským jazykem, přestanou být lidskými bytostmi a stanou se pákami partajního soustrojí. Schůze končí, světlo se rozsvítí : páky se opět stanou lidmi a znovu naleznou ruský jazyk.

Ovládnout slovo znamená ovládnout lid

Existence dvou paralelních jazyků, nutnost přecházet neustále z jednoho do druhého, vědomí, že jeden – ruský – je krásnější, ale ten druhý – sovětský – užitečnější, se musí nutně odrážet v psychologii sovětského člověka, i když si je tohoto problému vědom. Zpočátku se doktor Jekyll stává panem Hydrem jen když pozře ďábelský elixír. Ale záhy jeho proměny přestávají odviset od jeho vůle. Jenom zabije-li sám sebe může doktor Jekyll zabít pana Hyda, který v něm žije. Kdyby se sovětský jazyk týkal jenom Ruska, zajímal by pouze několik jazykovědců-odborníků. Jeho zvláštností však je, že se stává jazykem univerzálním, esperantem všech těch, kteří doufají, kteří věří v « zářivou budoucnost ». Dějiny posledních šedesáti let ukázaly, že « sovětský jazyk » je nevyhnutelným a nezbytným prvkem totalitní ideologie. Německý jazykozpytec Viktor Klemperer publikoval v roce 1947 pozoruhodnou knihu : *Lingua Tertii Imperii*, deník filologa, který ukazuje jak se zrodil nacistický jazyk a jak tento jazyk vytlačoval němčinu. Je údivné sledovat do jaké míry mají nacistický a sovětský jazyk paralelní vývoj. V obou případech zde fungovaly mechanismy totalitní ideologie.

Dějiny vytvořily hrůzné podmínky pro experiment, jehož vědeckost nemůže žádný vědec popřít. Vezme se jedna země, jejíž obyvatelé mluví stejným jazykem, a rozdělí se vejpůl. O třicet let později se v jedné části hovoří stále německy, ale druhá část vytvořila vedle němčiny SED-Deutsch, stranickou němčinu. Proslulá prűpovídka Bernarda Shawa, podle níž Anglii a Ameriku rozděluje společná řeč, se stala skutečností : západní a východní Němci jsou rozděleni vlastním jazykem. Jazykem, který je rozlišně utváří.

Sovětský jazyk se však nerozvíjí jen v zemích, v nichž se buduje « zářivá budoucnost ». Je uznáván, je jím hovořeno i psáno všemi, kteří o tuto budoucnost usilují. Moc sovětského jazyka je ohromující : dokázala např. přesvědčit Západ, že v Sovětském svazu neexistují tábory a že životní úroveň je tam neobyčejně vysoká. A čtu-li dnes, že « bilance » socialistických zemí je « vcelku pozitivní », ačkoliv je « negativní » v jednotlivostech*, rozpoznávám snadno svůj starý dobrý sovětský jazyk. Nazývá se dialektikou, je to Leninova a Stalinova « zakřivená přímka ».

Síla sovětského jazyka je prokázána stovkami knih, v nichž západní « věřící » se svěřují, jak náhle prozřeli, jak po moskevských procesech v roce 1937, nebo po maďarské revoltě 1956, či až po likvidaci « pražského jara » 1968, se zhlédli v zrcadle – porostlí srstí, s drápy a tesáky, zkrátka, že se proměnili v soudruhy Hydy.

Sovětský systém je diktaturou ; aby tato diktatura byla poražena, je nejdřív nezbytné zničit její jazyk. Zápas za svobodu začal v Sovětském svazu vzpourou proti monopolu Slova. Všichni opravdoví spisovatelé, od Solženicyna po Erofeva, každý svým způsobem -- a to už samo o sobě je považováno za svatokrádež -- vyhodili do povětří stavbu sovětského jazyka. A to nám také dovolu je doufat.

Objednejte si knihu novel pražského autora

Vlastimila Třešňáka

JAK TO VIDÍM JÁ

INDEX, společnost pro československou literaturu v
zahraničí

Postfach 410 5111 5 Köln, Německá spolková republika

* Formulace hlavy francouzských komunistů George Marchaise, poz. překl.